

СОЛИҚ МАЪМУРИЯТЧИЛИГИ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ЗАРУРЛИГИ ВА АСОСИЙ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Соатов Хусниддин Амиркулович

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги
"Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби" магистр тингловчи,

Аннотация: Мақолада солиқ маъмуриятчилигининг иқтисодий бошқарув тизимидаги ўрни, уни такомиллаштириш зарурати ҳамда замонавий солиқ сиёсатини амалга оширишда институционал, рақамли ва ташикий механизмларнинг аҳамияти таҳлил қилинган. Солиқ маъмуриятчилиги фақат солиқларни ҳисоблаш ва ундириш жараёни эмас, балки солиқ тўловчилар билан давлат ўртасидаги ишонч, шаффофлик, ҳуқуқий аниқлик ва ихтиёрий риоя қилиш маданиятини шакллантирувчи комплекс бошқарув тизими сифатида қаралади. Тадқиқотда Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилигини рақамлаштириш, электрон ҳисобварақ-фактуралар, онлайн назорат-касса машиналари, хавфга асосланган назорат, маълумотлар интеграцияси ва солиқ хизматларини соддалаштириш жараёнлари ўрганилди. OECD, IMF ва Жаҳон банки ёндашувлари асосида солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари сифатида рақамли трансформация, риск-менежмент, солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш сифатини ошириш, яширин иқтисодиётни қисқартириш, кадрлар салоҳиятини кучайтириш ва ҳуқуқий барқарорликни таъминлаш асослаб берилди.

Калит сўзлар : Солиқ маъмуриятчилиги, солиқ сиёсати, рақамли трансформация, солиқ назорати, риск-менежмент, солиқ тўловчи, электрон ҳисобварақ-фактура, яширин иқтисодиёт, ихтиёрий риоя, фискал самарадорлик.

Abstract: The article examines the role of tax administration in the system of economic governance, the necessity of its improvement, and the importance of institutional, digital and organizational mechanisms in implementing modern tax policy. Tax administration is considered not merely as a process of calculating and collecting taxes, but as a comprehensive governance system that shapes trust, transparency, legal certainty and voluntary compliance between taxpayers and the state. The study analyzes the digitalization of tax administration in Uzbekistan, including electronic invoices, online cash registers, risk-based control, data integration and simplification of taxpayer services. Based on the approaches of the OECD, IMF and the World Bank, the article substantiates the key directions for improving tax administration: digital transformation, compliance risk

management, improvement of taxpayer services, reduction of the shadow economy, strengthening of human capital and ensuring legal stability.

Keywords: *Tax administration, tax policy, digital transformation, tax control, risk management, taxpayer, electronic invoice, shadow economy, voluntary compliance, fiscal efficiency.*

Кириш Замонавий иқтисодиётда солиқ маъмуриятчилиги давлат молиясининг барқарорлигини таъминловчи муҳим институционал механизмлардан бири ҳисобланади. Солиқ тизимининг самарадорлиги фақат солиқ ставкалари ёки имтиёзлар тизими билан эмас, балки солиқларни ҳисоблаш, ундириш, назорат қилиш, хизмат кўрсатиш ва солиқ тўловчилар билан ўзаро муносабатларни ташкил этиш сифати билан белгиланади. Шу маънода, солиқ маъмуриятчилиги давлатнинг фискал имкониятлари, тадбиркорлик муҳити, инвестицион жозибадорлик ва иқтисодий адолат ўртасидаги боғловчи тизим сифатида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси солиқлар ва йиғимларни белгилаш, жорий этиш, ҳисоблаб чиқариш ва тўлашга доир муносабатларни, шунингдек солиқ мажбуриятларини бажариш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солади. Бу ҳолат солиқ маъмуриятчилигининг ҳуқуқий асоси солиқ мажбуриятини бажариш, давлат ва солиқ тўловчи ўртасидаги муносабатларни аниқлаш ҳамда фискал интизомни таъминлаш билан бевосита боғлиқ эканини кўрсатади.

Сўнгги йилларда солиқ маъмуриятчилигининг мазмуни сезиларли даражада ўзгармоқда. Анъанавий текширув ва жазолашга асосланган ёндашув ўрнини хавфларни олдиндан аниқлаш, маълумотлар таҳлили, электрон хизматлар, солиқ тўловчига қулайлик яратиш ва ихтиёрий риоя қилишни рағбатлантиришга қаратилган ёндашув эгалламоқда. OECD таъкидлаганидек, солиқ маъмуриятчилигининг рақамли трансформацияси солиқ тўлашни солиқ тўловчилар учун осонроқ ва арзонроқ қилишни мақсад қилади, чунки ортиқча маъмурий юк вақт ва молиявий харажатларни оширади.

Адабиётлар шарҳи ва назарий ёндашувлар

Илмий адабиётларда солиқ маъмуриятчилиги кенг маънода давлатнинг солиқ сиёсатини амалиётга татбиқ этиш механизми сифатида изоҳланади. У қуйидаги асосий жараёнларни қамраб олади: солиқ тўловчиларни рўйхатга олиш, солиқ ҳисоботларини қабул қилиш, солиқ мажбуриятларини ҳисоблаш, тўловларни назорат қилиш, қарздорликни ундириш, текширувлар ўтказиш, шикоятларни кўриб чиқиш ва солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш.

OECDнинг 2024 йилги “Tax Administration” ҳисоботида солиқ маъмуриятчилигида хавфларни бошқариш, автоматлаштирилган электрон текширувлар, маълумотларни

солиштириш ва data science усулларидан фойдаланиш ортиб бораётгани таъкидланади. Бу ёндашув солиқ органларига барча солиқ тўловчиларни бир хил даражада текшириш эмас, балки хавф даражаси юқори бўлган ҳолатларга мақсадли эътибор қаратиш имконини беради.

IMF томонидан тайёрланган техник қўлланмада ҳам солиқ маъмуриятчилигида аналитика ва статистик усулларнинг аҳамияти алоҳида кўрсатилган. Унда аналитика солиқ хавфларини бошқариш, солиқ тўловчилар хулқ-атворини баҳолаш ва назорат ресурсларини самарали тақсимлаш воситаси сифатида талқин қилинади.

Жаҳон банкининг Ўзбекистондаги “Tax Administration Reform Project” ҳисоботларида эса солиқ маъмуриятчилигини ислоҳ қилишнинг асосий йўналишлари сифатида операцион самарадорликни ошириш, электрон хизматлар қамровини кенгайтириш, ахборот тизимларини интеграция қилиш, риск-менежмент тизимини жорий этиш ва кадрлар салоҳиятини кучайтириш қайд этилган. Лойиҳа бўйича 2026 йил январ ҳолатига кўра, Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилиги ислоҳотлари белгиланган мақсадларга эришиш йўлида амалга оширилаётгани кўрсатилган.

Тадқиқот методологияси. Мақолада куйидаги илмий ёндашув ва методлардан фойдаланилди: тизимли таҳлил — солиқ маъмуриятчилигини фақат фискал ундириш механизми эмас, балки ҳуқуқий, ташкилий, рақамли ва ижтимоий муносабатлар тизими сифатида ўрганиш учун; институционал таҳлил — солиқ органлари, солиқ тўловчилар, ҳуқуқий база ва рақамли инфратузилма ўртасидаги муносабатларни баҳолаш учун; қиёсий таҳлил — OECD, IMF ва Жаҳон банки ёндашувларини Ўзбекистон амалиёти билан таққослаш учун; контент-таҳлил — Солиқ кодекси, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва халқаро ташкилотлар ҳисоботларини таҳлил қилиш учун.

Солиқ маъмуриятчилигининг мазмун-моҳияти. Солиқ маъмуриятчилиги — бу солиқ мажбуриятларининг тўғри, ўз вақтида ва адолатли бажарилишини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий, ташкилий, ахборот-технологик ва назорат механизмлари мажмуидир. Унинг асосий вазифаси давлат бюджети даромадларини таъминлаш билан чекланмайди.

Самарали солиқ маъмуриятчилиги бир вақтнинг ўзида тадбиркорлик муҳитини яхшилаши, яширин иқтисодиётни қисқартириши, солиқ тўловчиларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириши ва давлатга нисбатан ишончни кучайтириши лозим.

1-жадвал. Солиқ маъмуриятчилигининг асосий функциялари

№	Функция	Мазмуни	Кутиладиган натижа
1	Рўйхатга олиш	Солиқ тўловчиларни ҳисобга олиш ва идентификация қилиш	Солиқ базасининг аниқлиги ошади
2	Ҳисоботларни қабул қилиш	Солиқ декларациялари ва электрон маълумотларни қабул қилиш	Маълумотлар шаффофлиги таъминланади
3	Назорат	Солиқ мажбуриятларининг тўғри бажарилишини текшириш	Солиқ интизоми кучаяди
4	Рискларни бошқариш	Хавф даражаси юқори ҳолатларни аниқлаш	Назорат ресурслари тежалаяди
5	Хизмат кўрсатиш	Солиқ тўловчиларга маслаҳат, ахборот ва электрон хизматлар кўрсатиш	Ихтиёрий риоя даражаси ошади
6	Қарздорликни ундириш	Солиқ қарзларини камайтириш механизмларини қўллаш	Бюджет тушумлари барқарорлашади
7	Шикоят ва низоларни ҳал қилиш	Солиқ тўловчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш	Ишонч ва ҳуқуқий аниқлик мустаҳкамланади

Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш зарурати

Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш зарурати бир неча омиллар билан боғлиқ.

Биринчидан, иқтисодиётнинг рақамлашуви солиқ органларидан анъанавий қоғозбозлик ва текширувга асосланган усуллардан маълумотлар таҳлили, автоматлаштирилган назорат ва электрон хизматларга ўтишни талаб қилмоқда. Электрон ҳисобварақ-фактуралар, онлайн назорат-касса машиналари ва рақамли маркировка каби воситалар солиқ базасини реал вақт режимида кузатиш имконини кенгайтиради.

Иккинчидан, тадбиркорлик фаолиятининг мураккаблашуви солиқ маъмуриятчилигида ҳуқуқий аниқлик ва барқарорликни талаб қилади. Солиқ тўловчи учун қоидалар қанчалик тушунарли ва барқарор бўлса, ихтиёрий риоя даражаси шунчалик юқори бўлади.

Учинчидан, яширин иқтисодиётни қисқартириш вазифаси солиқ маъмуриятчилигидан фақат жазоловчи эмас, балки профилактик ва таҳлилий ёндашувни талаб этади. Жаҳон банкининг Ўзбекистон бўйича ҳисоботида солиқ тизими модуллари, электрон хизматлар, ахборот тизимлари интеграцияси ва compliance risk management тизимларини кучайтиришга алоҳида эътибор қаратилган.

Тўртинчидан, солиқ тўловчиларга хизмат кўрсатиш сифатини ошириш замонавий солиқ маъмуриятчилигининг асосий шартига айланмоқда. OECD ёндашувига кўра, солиқ тўлаш жараёни қанчалик содда ва кам харажатли бўлса, солиқ тўловчиларнинг қонунга риоя қилиш эҳтимоли шунчалик ортади. Рақамли трансформацияни чуқурлаштириш.

Солиқ маъмуриятчилигининг биринчи устувор йўналиши — рақамли трансформацияни чуқурлаштиришдир. Бу жараён солиқ ҳисоботларини электрон шаклга ўтказиш билан чекланмаслиги керак. Асосий мақсад — солиқ маълумотларини реал вақтда қабул қилиш, таҳлил қилиш, солиштириш ва хавфларни автоматик аниқлаш имкониятини яратишдан иборат.

Ўзбекистонда электрон солиқ хизматлари, электрон ҳисобварақ-фактуралар ва онлайн касса тизимлари солиқ маъмуриятчилигини рақамлаштиришда муҳим аҳамият касб этмоқда. Солиқ қўмитаси томонидан электрон ҳисобварақ-фактуралар бўйича хавфларни баҳолашга қаратилган янги ахборот тизими 2025 йилда тест режимида ишга туширилгани маълум қилинган. 2-жадвал. Солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш муаммолари ва ечимлари.

Муаммо	Намойон бўлиш шакли	Ечим йўналиши	Кутиладиган самара
Маъмурий юкнинг юқорилиги	Ортиқча ҳисобот, такрорий маълумот талаб қилиш	Ҳисоботларни соддалаштириш ва автоматлаштириш	Тадбиркорлик харажатлари камаяди
Назоратнинг анъанавийлиги	Умумий ва режали текширувларга кўп таяниш	Рискка асосланган текширув тизими	Текширувлар аниқ ва мақсадли бўлади
Маълумотлар тарқоқлиги	Давлат идоралари базалари ўртасида тўлиқ интеграция йўқлиги	Ягона маълумотлар архитектураси	Солиқ базаси аниқлашади
Солиқ низолари	Талқинлар турличалиги, ҳукукий ноаниқлик	Солиқ тушунтиришлари ва апелляция	Ишонч ва ҳукукий

Муаммо	Намойон шакли	бўлиш	Ечим йўналиши	Кутиладиган самара
			механизмларини кучайтириш	барқарорлик ошади
Яширин иқтисодиёт	Нақд айланмалар, расмийлаштирилмаган операциялар		Онлайн касса, ЭХФ, рақамли маркировка ва таҳлилий назорат	Бюджет тушумлари ошади
Кадрлар салоҳиятидаги фарқлар	Худудлар кесимида малака ва ёндашувлар фарқи		Доимий малака ошириш ва КРІ тизими	Солиқ органлари иш сифати яхшиланади

Таҳлиллар асосида солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш бўйича қуйидаги таклифлар илгари сурилади:

1. Солиқ маъмуриятчилигида **“хизмат кўрсатувчи давлат — масъулиятли солиқ тўловчи”** тамойилини кучайтириш зарур. Бу солиқ органларининг фақат назоратчи эмас, балки маслаҳатчи ва профилактик институт сифатида фаолият юритишини талаб этади.

2. Электрон ҳисобварақ-фактура, онлайн касса, божхона, банк ва кадастр маълумотларини ягона таҳлилий платформага интеграция қилиш мақсадга мувофиқ.

3. Солиқ текширувларини тўлиқ риск-менежмент асосида ташкил этиш, паст хавфли солиқ тўловчиларга нисбатан енгиллаштирилган маъмурий режимларни кенгайтириш лозим.

4. Солиқ қонунчилигида тез-тез ўзгаришлар киритиш амалиётини чеклаш ва ўзгаришларни олдиндан тушунтириш механизмларини кучайтириш керак.

5. Солиқ органлари ходимлари учун рақамли таҳлил, маълумотлар хавфсизлиги, коммуникация маданияти ва солиқ маслаҳати бўйича махсус малака ошириш дастурларини кенгайтириш зарур.

6. Солиқ маъмуриятчилиги самарадорлигини баҳолашда фақат тушум кўрсаткичлари эмас, балки солиқ тўловчининг қониқиш даражаси, хизматлар қулайлиги ва низолар камайиши каби индикаторлардан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Хулоса: Солиқ маъмуриятчилиги замонавий давлат бошқарувининг фискал, институционал ва ижтимоий жиҳатларини бирлаштирувчи муҳим тизимдир. Унинг самарадорлиги давлат бюджети тушумларини таъминлаш билан бирга, тадбиркорлик

муҳитининг барқарорлиги, солиқ тўловчилар ҳуқуқларининг ҳимоя қилиниши, яширин иқтисодийнинг қисқариши ва давлатга нисбатан ишончнинг ортиши билан белгиланади.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, Ўзбекистонда солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштириш жараёни рақамлаштириш, электрон хизматлар, рискка асосланган назорат, маълумотлар интеграцияси ва кадрлар салоҳиятини ошириш йўналишларида давом этмоқда. Бироқ мазкур жараёни янада самарали қилиш учун солиқ маъмуриятчилигида жазоловчи ёндашувдан профилактик, хизмат кўрсатувчи ва таҳлилий ёндашувга ўтиш зарур.

Шу асосда хулоса қилиш мумкинки, солиқ маъмуриятчилигини такомиллаштиришнинг стратегик мақсади — солиқ тушумларини оширишнинг ўзи эмас, балки адолатли, шаффоф, қулай ва рақамли солиқ муҳитини шакллантиришдан иборат. Бундай тизим давлат ва солиқ тўловчи ўртасидаги ишончни мустаҳкамлайди, тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантиради ҳамда мамлакатнинг иқтисодий барқарорлигига хизмат қилади.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодекси. 30.12.2019. Lex.uz миллий қонунчилик базаси. OECD. Tax Administration 2024: Comparative Information on OECD and Other Advanced and Emerging Economies. Paris: OECD Publishing, 2024.
2. IMF. Aslett, J., González, G., Hamilton, S., Pecho, M. Tax Administration: Essential Analytics for Compliance Risk Management. IMF Technical Notes and Manuals, 2024.
3. Suyunov D. X. Corporate governance mechanism: problems and solutions. Monograph // T.: Academia. – 2007. - Т. 200.
4. Suyunov, D., and Elmurod Abdusattorovich Khoshimov. "Methodological aspects of assessing the effectiveness of corporate governance in joint-stock companies. Scientific electronic journal" Economics and innovation technologies " 2 (2018).
5. Suyunov D. H. The main problems of corporate governance and ways to solve them //EPRA International Journal of Economic Growth and Environmental Issues (EGEI) ISSN. – S. 2321-6247.
6. Suyunov D. H. The main problems of corporate governance and ways to solve them //EPRA International Journal of Economic Growth and Environmental Issues (EGEI) ISSN. – S. 2321-6247.

7. Davletyarov M. A., Suyunov D., Kenjabaev A. T. Digitalization of the economy: concepts, problems and implementation strategy //Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development. – 2023. – T. 12. – S. 209-218.
8. Davletyarov M. A., Suyunov D., Kenjabaev A. T. state regulation of digital transformation of the economy / / American Journal of Business Administration, Economics and banking. – 2023. - T. 9. - S. 145-150.
9. D X Suyunov, N K Ėrmatova. Sifrovaya transformatsiya protsessov upravleniya personalom v kommercheskom banke. Journal of new century innovations 43 (4), 75-78.
10. D.X.Suyunov, A.T.Kenjabayev. Elektron tijorat.darslik. 2023 yil. 450 bet.
11. S D Kholmuradovich, RH Yuldashevich. The Role Of Foreign Investments In The Development Of Small Business And Private Entrepreneurship .EPRA International Journal of Socio-Economic and Environmental Outlook (SEEO).
12. S D Kholmurodovich, T D Shermonovna. The role and importance of digital technologies in the development of enterprises. The American Journal of Social Science and Education Innovations 4 (02), 15-19.